

Zolnay László

A RÉGI ZÓLYOMI ISPÁNSÁG ÉPÍTKEZÉSEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

2. KÖZLEMÉNY

IV. SZMRECSÁNY (SMREČANY) ÉS A BOGOMÉRFIAK TEMPLOMAI

Szmrecsány – a XIV. század végéig: Zemerchen – a Bogomér-ispán szerezte óriás Tátra-alji birtoktestnek egyik központja. Temploma – amely csodálatos gazdagságát máig megőrizte s amelynek restaurálása a szlovákiai műemlék-védelem büszkesége – a Bogomérfiak hat XIV. századi temploma közül a legifjabb.

Ám mégis e templomcsoportnak benjáminját, Szmrecsányt kell a mustrának vennünk, hiszen a hat közül épségben ez a szmrecsányi együttes maradt meg. (1)

1349-ben a Bogomér-ivadékok – a Szent Ivanyaknak, a Szmrecsányiaknak s a Nádasdi Baánoknak ősei: – Miklós fia István (Szmrecsányi), Bodó fiai (Szent Ivanyak) és II. Bogomér fiai (Nádasdi Baánok) a honti főesperes előtt meg-egyeznek. Mivel a birtokosztás során Zemerchen (Szmrecsány) Miklós fiának Istvánnak jutott – István itt is lakozik, ám ez a falu nélküli kőegyház(2) – a másik két ág tagjai a zemercheni templom felépítése végett a kőművesmunka egy-egy harmada kifizetését magukra vállalják. Ezt a fizetést akkor teljesítik, ha Miklós fia István a rá eső egyharmadot már megfizette. Ami a faanyagot és az épület köveit illeti, azt Miklós fia István zemercheni (szmrecsányi) és saári (zsjári) jobbágyaival fuvaroztatja a helyszínre. A meszet is István készíti el.

Ha viszont Bodó fiai szentiványi – Keresztelő Szent Jánosról nevezett – templomukat bővíteni akarják, vagy, ha II. Bogomér fiai a Nádasdon levő Mária Magdolna templomuknak repedéseit javítani kívánják, akkor kölcsönösen tartoznak egymást egyharmad erejéig a kőfaragási, kőművesmunkák kifizetésében segíteni. Az egyezséglevelet 1349. október 9-én adta ki Miklós, a honti főesperes vikáriusa. (3)

A művészettörténeti irodalmunkban kevésbé emlegetett 1349-es osztálylevél felettéért értékes. Megtudjuk belőle, hogy 1349-ben már állt a nádasdi Mária Magdolna(4) s a szentiványi Keresztelő Szent János templom, de a szmrecsányi templomnak építésébe csak ekkor – alighanem 1350 tavaszán – fogtak bele. (5)

A Bogomérfiaknak Liptóban végrehajtott erdőirtó, falu-alapító, templom-építő munkája megegyezik azzal a tevékenységgel, amelynek egyik zólyomi párhuzamát másutt, részletesebben kidolgoztam. Ott a Kürtösi, Madách családok s ikeresaládaik a XIV. század első éveiben ugyanugy építik fel Micsinye – Mikefalva –, Pónik, Zolna és Cserény templomát, mint a Bogomérfiak a liptai Szmrecsányét, Nádasdét és Szentivánét. Ez a templomépítő földesuri tevékenység – mint majd látjuk – jó okkal általános.

Ezeknek a templomépítési kampányoknak egymással való összefüggései a művészettörténeti tipológia megközelítési módszerénél jobban ráközelíthetnek bizonyos építő-központokra, építészeti analógiákra!

S itt mutatnék rá arra az – igen lényeges s kevésbé méltányolt – döntő mellék- szempontra a kegyuri templomokkal, illetve a templomok kegyuraságával kapcsola- latban: a templomnak nélkülözhetetlen a szerepe a telepítésben. Mégpedig két okon: Az egyik: a földesur a templom építésével és patronálásával hitbuzgalmá- nak tesz eleget! Ám – és az a másik ok –: a patronátus jövedelmes – mégpedig nem is csekély mértékben jövedelmes – jog. A kegyur szedi a tizedet, viszont a templom fenn- és a pap eltartásáról ő gondoskodik. (Az azután gyakori eset, hogy a patronus a jobbágyaitól behajtott tizedből nem illő módon fizeti papját, s az egyházi taksa fizetését elmulasztja. (6)

Igy azután a földesur a tized behajtásával kettős elnyomást alkalmazhat jobbá- gyai iránt.

De van a templomépitésnek egy másik indoka is. A templom – mint a közép- kori falunak általában egyetlen kőháza – háborus időkben a falu menedéke. Nem véletlen, hogy szlovák neve – kostol – a castellum derivátuma.

A KEGYÚRI JOGRÓL

Korpona szabadságlevelének első pontja a polgárok szabad plébánosválasztását biztosítja. A "korponai jog" ezzel a rangsorolással a kegyuri jogot jelentő szabad plébánosválasztásnak nagy fontosságát hangsúlyozza. Miért volt olyan fontos ez a kegyuri jog? – kérdi a mai ember.

Régi pap-író, a jeles Pór Antal fejtegetésével válaszolok: "Akik a jelenlegi gyakorlatról következtetve azt vélik, hogy a patronátusi jog a középkorban is csupán abból állott, hogy a patronus a neki tetsző lelkészt bemutathatta a püspök- nek a javadalom elnyerése végett: azok nem helyesen itélik meg a középkort. A patronátusi jog mindig jövedelmes, helyyel-közzel igen jö- vedelmes jog volt. Ha nem az lett volna, nem osztogatják vala pápák és királyok érdemes férfiaknak jutalmul.

Mert igaz ugyan, hogy e jog rendesen a templom építése és javadal- mazása nyomában járt; de az ebbe fektetett tőke kamatjait busá- san megfizette a hitközség, vagyis a hívek, kik az egyháznak tizeddel tartoztak, melyet a patronus szedett be azon kötelezettség mellett, hogy a lel- kész ellátásáról (rector ecclesie) tisztességesen gondoskodik. Sőt, nem ritkán fordulhatott elő az eset, hogy míg a patronus a tizedet a hívektől szigoruan be- szedte, a rektor ellátása terhét is jórészt a hívek vállára terhelte át, miből lassanként a párbér és stólajövedelem keletkezett. Példáját nyújtja ez állapot- nak az egyezés, melyet a Boleszló (esztergomi) érsek törvényszéke előtt pör- rel megtámadott elefánti nemesek, mint patronusok és az elefánti rektor közt 1322-ben létrejött az elefánti jobbágyok rovására."(7)

"Az előadottak után nem csodálkozhatunk azon, hogy az idegenből behívott vendégnepek megtelepedésüknek szinte feltételül szabták a "szabad egy- házat", azaz a jogot, hogy önmagoknak templomot építhessenek, plébánost választhassanak, ki közvetlen a püspök főnhatósága alatt álljon, a plébános- nak fenntartására fizetnek ugyan tizedet, de – ugylátszik – csak mérsékelten s ezzel az ugynevezett kegyur, főesperes és alesperes zaklatásától mentek valá- nak..."(8)

A Bogomérfiak építtette liptai templomok közül Liptószentivánnak és Nádasznak templom-maradványait ezuttal alaprajzában ismertetem. (9)

Nádasznak – Mária Magdolna patrocíniumát viselő – templomáról azt tartotta a fáma, hogy annak falai között temették el Bogomér ispánt, a nagy kolonizátort. Myskovszky a nádasdi templom építését Lőrincsel, Bogomér fiával, a szepesi káptalan prépostjával hozta összefüggésbe. (10) Mindenesetre bizonyos dolog, hogy Bogomér hat fia közül három pap volt. Közülük János, esztergomi olvasókanonok 1321 előtt halt meg. Vagyonát testvéreire hagyta. Közülük Dénes 1321-ben a menedékkövi – (Lapis Refugii) – karthauziaknak volt a noviciusa s úgy rendelkezett, hogy a Bogomérfiak ráeső vagyonát – János kanonoktól öröklött részeit is – ennek a karthauzi kolostornak adja át. (11) A testvérek harmadik pap-tagja az 1321-ben a szepesi káptalan lektor-kanonokaként említett Lőrinc mester. (KARRIERJE: 1291–1310 esztergomi kanonok, Lodomér esztergomi érsek személyes kísérője az Albert osztrák herceg ellen indított hadjárat idején. 1304-ben esztergomi és spalatói kanonok, Árpád-házi Mária nápolyi király-asszony gyóntatója, a dalmáciai Lessina (Hvar) deszignált püspöke, 1310 szepesi kanonok, vagy prépost. (12) 1310-ben Bogomér ispán fiai Bogo, Miklós, János és Lőrinc mester, esztergomi és szepesi kanonok, vásárjogot kap I. Károly királytól (13) Lőrinc személye – a hajdani nádasdi templom építésével kapcsolatban is – újra csak a magyarországi nagy építőközpontok – Esztergom, Buda, Visegrád – felé tereli a kutatás figyelmét. (14)

Mindenesetre: Nádasd temploma – csakugy, mint Szentiványé – 1349 előtt már állt. A három pap-testvér közül kettő rangos egyházi személy, így valószínű, hogy egyházi összeköttetések is (Esztergom, Spalato, Nápoly, szepesi prépostság) motiválták e templomok építését. Sajnos a nádasdi – vagy nádasfalvi – templom déli hosszfa és kapuzata kivételével (15) (hiszen már 1349-ben is repedt volt!) az 1800-as években leomlott. 1830. évi újjáépítése – Myskovszky szerint nem egészen pontosan – követte a régi, nagyobb alaprajzot.

Igy a Bogomérfiak egyházai közül egyedül a szmrecsányi templom az, amely ma is töretlenül áll előttünk. Talán az is a varázsa, hogy magas minőségű építészeti-képzőművészeti együttese – a Szmrecsányiak ma szociális otthonnak használt szép kastélya szomszédságában – a népművészet ősforrásáig lenyulik. De hozzájárul ehhez a heroikus tájnak és a miniatűr voltában is monumentális építőművészeti remekműnek ellentéte. Mert ez a táj – az Alacsony és a Magas Tátra köze – mintha hajdanvolt gigászoknak földje lenne! A fenyők megütik itt a negyven méteres magasságot is. A hegyek olykor felhőkbe rejtőznek. A kavicsok pedig elérik a két-három mázsás súlyt is.

A szmrecsányi templomocská egyaránt büszkesége lehet a XIV. századi magyarországi kistemplom-építészetnek s a mai szlovákiai műemlékhelyreállításnak. Méltán lehetne ez a templom zarándokhelye magyarországi kutatóknak és művészettörténetet tanuló diákoknak is! Hiszen ma már nem azok a szmrecsányi freskók, táblaképek, szobrok, festett mennyezet-elemek állnak előttünk, amelyeket jó-rossz régi reprodukciókból – úgy ahogy – ismerünk! Hanem helyreállított, eredeti szépségükben tündöklő remekművek.

Az Okolicsányi mester kezét dicsérő szmrecsányi szárnyasoltár-képtáblákat Irina Mészárosóvá festő-restaurátor művésznő már a 950-es években megkezdte. Ugyanezeket a táblaképeken dolgoztak Gabriela Englisóvá és Alzbeta Darolová

festőművészek is. A templom freskóit Mikulás Štalmach állította helyre. Štalmach művész restaurálta a templom freskóit, mennyezetképet, szószékét, stallumait is. (16)

A három gótikus oltár közül kettőt az 1510-es évszám s a Szmrecsányiak címe-re díszíti.

A templom külső oldalán száz éve még jól látszott a Magyarországon – Zalától Liptóig – dívó hívó-hívó, a "templomcégér": Szent Kristóf "kolosszális" freskált alakja. (17)

Az itáliai ihletésű XIV. századi szmrecsányi falképeken kívül megejtőek – egyben meglehetősen társtalan művészi törekvéseknek kései gyümölcsei – a XV. századra datált, de népies naivságukban archaikus hatású keretezett alakos fal-képek (Szent János, Köpenyes Madonna, Szent Miklós). Helyreállításukat ugyan-csak M. Štalmachnak köszönhetjük. (18)

A templom egyszerű oltárain kívül, amelyeket hazai irodalmunk – ha restau-rálás előtti képekkel is, de bőven ismertetett – külön figyelmet érdemelnek a síkfödémes templom mennyezetének festett képei. Gomba alaku fák között XV. századi vértékbe öltözött csöbörstisakos gyalogosok ismétlődő sorokban mártogat-ják nyársaikat medvékbe. Páncélos lovasaik pedig tornajátékot vívnak egymással; kopját törnek.

Figyelmet érdemel a szmrecsányi templom orgonája is. Felírata szerint Podkoniczky Márton, besztercebányai mesternek – a Felvidék híres orgona-készítőjének – alkotása ez, 1750-ből. Az orgona részletes leírását O. Ger-gelyi és K. Wurm a középszlovákiai orgonákról írt monográfiájában ismer-teti. (19)

Látuk: Szmrecsány, Nadas és Szentivány temploma egymással közel egykoru XIV. századi építészeti mű. Mindhárom egy – három ágra szakadt családnak – a Bogomér-ivadékoknak falualapításával összefüggő alkotása.

Noha magam nem láthattam az összes maradványt, a tovább-kutatóknak figyel-mét – akár szlovák, akár magyar műtörténész is –, merő módszertani okból fel-hívom arra:

a Nadasdi Baán (Nadasd, Nadasfalu), a Szmrecsányi (Szmrecsány) és a Szent Ivany (Liptószentiván) családon kívül még két nagy család származott Bogomér törzséből.

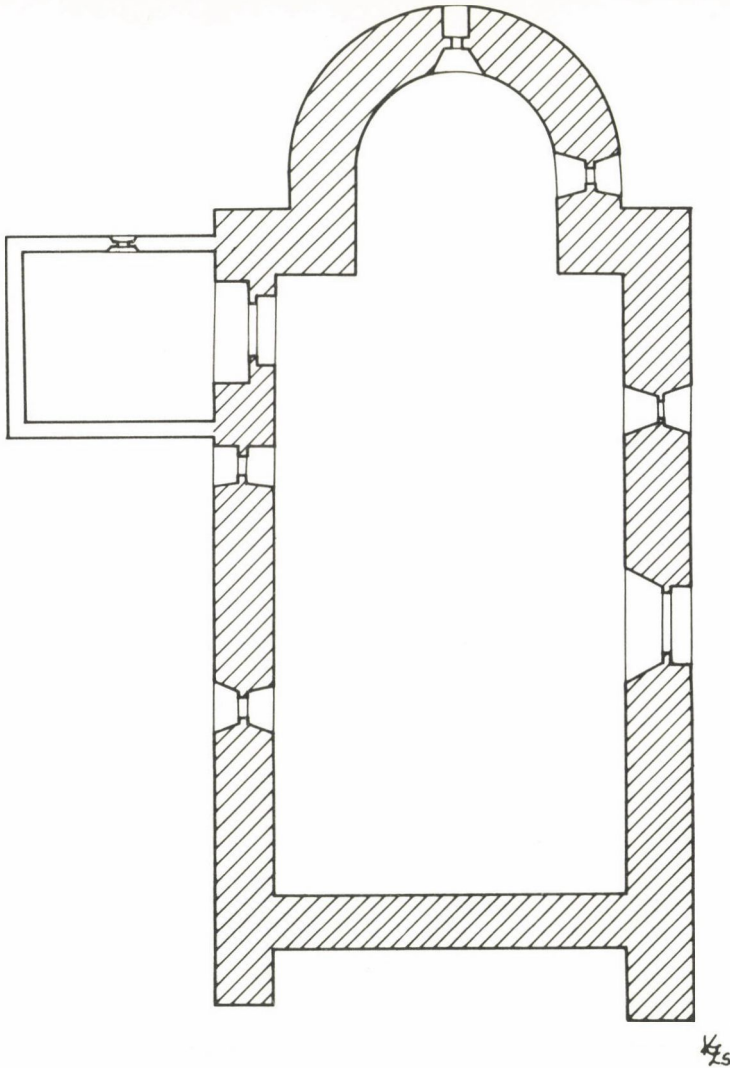
Nevezetesen a XIV. századig Tornyaljainak, a XV. századtól Pottornyainak nevezett család, és a híres Szentmiklósi és Óvári Pongráczoknak nemzetsége. Az ő falvaikat, templomaik maradványait ezuttal nem kereshettem fel.

Pár adatukat azért közlöm, hogy egyszer sor kerüljön annak vizsgálatára: vajon az ő építkezéseik s a már ismertetett Bogomérfiak építkezései között volt-e összefüggés, műhelykapcsolat – vagy sem.

LIPTÓSZENTMIKLÓS, POTTORNYA

Adataink s a megmaradt műemlékek azt mutatják: Bogomér fiainak máskét két ága, a Szentmiklósi és Óvári Pongráczok és a Tornaaljaiak (a XV. századtól Pottornyaiak) sem voltak templomépítés dolgában tétlenek.

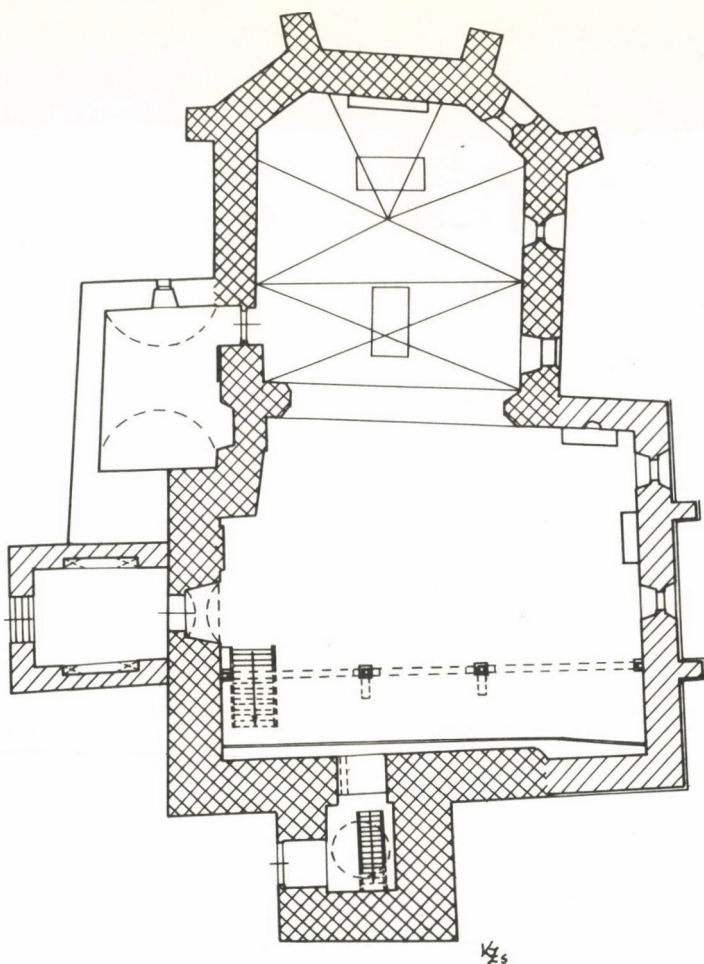
A Bogomér ispánnal testvér Serefel fia Andrásra vonatkozó 1268. évi oklevél-ben olvasunk először a liptai Szent Miklós egyházának s kuriájának helyéről. (Másutt írtuk meg –, Palugyánál –, hogy ez a templom talán még 1307-re sem épült meg. Hiszen, ha állt volna, Palugya egyháza Liptószentmiklósnak és nem Liptószentmáriának lett volna a filiája.)

Liptószentiván (Liptovská Ján), a templom alaprajza

Valószínű, hogy a szentmiklósi templomot a XIV. század első évtizedeiben azok a Bogomér-ivadékok építették fel (a Pongráczok őrsei), akik 1323 körül Donch mester, zólyomi ispánnak famulusaiként szerepelnek. (20) Meglehet, hogy Liptószentmiklós templomának építése így Donch mester nagyarányu telepítő és építőprogramjának vonalába esett.

Mindenesetre Serefel fiának, Andrásnak ivadékait, a Szentmiklósi Pongráczokat még 1446-ban is, mint Liptószentmiklós egyházának fundátor-ivadékait, az egyház patronusaiként említik. (21)

Nádasd (Trstené), a templom alaprajza

A mai – erősen átépített – liptószentmiklósi plébániatemplom, freskóival, a liptószentiványihoz hasonló keresztelőkútjával – amennyiben valóban a Bogomér-ivadékok építették –, legnagyobb volumenű templomépítési akciójuk volt. (22)

1346-ban Jakab, liptószentmihályi plébános és Liptó megye esperese Liptószentmihályon kiadott oklevelében olvassuk azt, hogy Tornaljai Sándor mester (a későbbben, szlovák névvel nevezett Pottornyayak előde) Telegdi Csanád esztergomi érsek engedelmével Tornalján kápolnát épített ("...quam/sc. capellam) ex licentia et permissone venerabilis in Christo Patris domini Chanadi dei et apostolica sedis gracia archiepiscopi Strigoniensis Magister Alexander in Thornalya construxit...") (23)

Eszerint az egykori (24) pottornyai templom építése 1331 és 1346 között ment végbe. Ekkor ült Esztergom érseki székén Telegdi Csanád.

Az 1346. évi hivatkozott oklevél elmondja, hogy a Tornaljai Sándor mester alapította tornaljai – pottornyai – templom Liptó-Szent Péter anyaegyházának filiájaként épült fel.

Más adatok szerint maga az anyaegyház – a XIX. században már romként említett – Liptó-Szent Péter is a Tornaljaiak birtoka és patronátusa volt. (25)

A később Pottornyay néven szerepelt a kihalt Tornaljai családról csak annyit: a XIV. században élték virágkorukat. Tornaljai János – a templomépitő Sándor mesternek fia – az 1360–70-es években Nagy Lajos király szolgálatában, mint az Adria-parti Zára várparancsnoka tünt ki. 1377-ben szentföldi zarándok, utóbb Nagy Lajostól a délmagyarországi Saasd n. birtokot kapta. (Ezt Himfi Benedek bolgár bán foglalta el tőle.) 1381-ben egyzben egy liptai megyegyülésre hazajött. 1383-ban újra Zárában van. Itt ő irányítja a tengerparti város fortifikációját. A következő évben halt meg. (26)

Ezzel tehát öt – inkább hat – olyan Liptó megyei, egy, vagy fél évszázadon belül épült templomot idézhettünk fel, amely egyetlen nemzetségnek, a Bogomér-generációnak alapítása és építése. Ez a birtoklástörténeti kapcsolat a jövő kutatóját arra intheti: kísérelje meg az öt, vagy hat liptai templom maradványának stíluskritikai vizsgálatát.

V. LUDROVA (LUDROVÁ) ÉS NAGYSELMEC (LIPTOVSKÁ ŠTIAVNICA)

A liptai medence kistemplom-remekéi közül a XIV. század elején épített Ludrova temploma teljes helyreállításához közeledik.

A freskói által kiváltképpen emlékezetes Ludrovát – a történetíróink szerint – 1376-ban említik először. Patrocíniuma – ugyanily források szerint – Mindenszentek volt. (27) A templom falképein több iskolának, több mesternek s több korszaknak kezenyomát érezzük. Amíg a templomnak legnagyobb falmezőit a "Mária koronázása" mesterének nevezhető festő festette tele, addig a freskóknak másik – ettől erősen elütő – csoportja korábbi, keményebb festőiskola hagyatékát őrzi.

A "Mária koronázásának" mestere nagy kulturájú, minden finomságot érzékenyen realizáló, a középkor lovagi szépségideáljainak hódoló, francia ihletésű – udvari művész. (28)

A három falu határától egyaránt távoleső, négyzetes szentélyzáródású ludrovai erődtemplomot több hajdani falunak – elsősorban a Nagyselmeci, Stíavniczky vagy Szevniczai Tholt családnak, majd a XVI. századtól új földesurként feltűnő Rakovszkyknak fészkekül szolgáló – Nagyselmecnek, Stíavnicának hívói látogatták. (29)

Az egyhajós kis ludrovai templomhoz a XV. században egy déli hajót építettek hozzá. Alighanem ugyanekkor készítették el a templom síkfödémes kazettás fa mennyezetét. A templomban a Felvidéken honos késő-román, vagy kora-gótikus stílustól fogva a barokkig, nivóban pedig a magas, XIV–XV. századi európai művészetől a népművészet őszinte naivitásáig (a mennyezet és a karzat kazettáira gondolok) sok művészi kor és sok művészi kör hagyta itt emlékményegát.

A templom barokkori orgonája jelenleg szétszedett állapotban a helyszínen hever.

A templomban – amely korábban a Nagyselmeci Tholt, utóbb a Rakovszkyk kegyurasága alatt állt, – ma csupán az utóbbiak temetkezésének van nyoma. (Annak is csupán a XVI. század dereka óta, egy újkori tábla szerint.) Ezzel szemben – ásatásai során – Balassa Géza a torony aljában újkori koporsós temetkezésre akadt. (30)

A ludrovai templom építését Balassa Géza az 1312–1338 között telt idők híres zólyomi comesével, Donch mesterrel hozta kapcsolatba. Mivel Donch a nagyon

közeli Rózsahegy városának s a rózsahegyi egyháznak alapítója volt(31), ez a feltetelezés mindaddig tökéletes, amíg jobb elmélet szuppozíciójára okunk nincs.

Maga a gyönyörű műemlék-egység, a ludrovai templom (amelynek északi oldalát hajdan, kívülről még Szent Kristóf óriás alakja is ékesítette), mintha kései példázata lenne annak a szentistváni meghagyásnak, hogy – ha nincs elegendő hívő – több falu építsen közös templomot!

A ludrovai templomot – amelyet Könyöki József "kuti templom" névvel illetett, a XIII. század elejére datált(32), és a legrégebbi liptai templomok egyikének tartott – 1843-ban Rakovszky Mórícz kegyur tataroztatta. Ekkor ujtották meg a megromlódott düledező templom körfalát is s a templomot ekkor újra szentelték.

A templomot, amely már a XVIII. században romlásnak indult, már akkor le akarták bontani. Ennek jegyében azután Ludrován, benn a faluban fel is épült egy jellegtelen ujkori templom s Ludrova régi – Minden szenteknek konszokrált – egyháza annak filiája lett.

1973-ban kerestem fel Ludrova templomát, a nagyselmeci (Liptovská Stiavnica) Rakovszky kastélyt s az itteni gótikus castellumnak, "Jánosházának" – helyét. Jánosházát ugyanis – amely Nagyselmecen, az út mellett, a máig álló későreneszánsz Rakovszky-kuria alatt állt, – mivel a háboru során megsérült, 1945-ben lebontották. Építőanyagát nyomban szét is hordták. (33)

E "Jánosházáról" – amely kicsiny számu XV–XVI. századi gótikus kastélyaink egyike volt – mivel megsemmisült, érdemes felidézniük Myskovszky Viktornak leírását. S főként azt a felmérést, amelyet "Jánosházáról" éppen száz esztendővel ezelőtt készített. A rajz az Országos Műemlékfelügyelőség tervtárában van.

Az alábbi történeti adatokból hamarosan látni fogjuk, hogy noha "Jánosházát" történetíróink a falu, a liptai Nagyselmec XVI–XX. századi földesurainak, a Rakovszkyaknak tulajdonították, e XV–XVI. századi várkastély korábbi alapjainak építetői nem ők voltak. Hanem elődeik, a – mint látni fogjuk – Kürtösi Madách ispántól (1241–78) eredő Stiavnicsai (de Sceunyché), alias Szevciczky, vagyis Nagyselmeci Tholt családnak elei.

Kisebb történeti értékű – de a tájba álomszerűen jól illeszkedő szépségénél fogva emlékezetes – nagyselmeci műemlék a jó karba helyezett s ma templomul szolgáló XVII. századi reneszánsz kastély. Az angolkert övezte épületet a második világháborus események megrongálták. Berendezését széthurcolták. A Rakovszkyaknak itt őrzött gyűjteményeit, illetve annak egyrészét azonban sikerült a rózsahegyi muzeumba menekíteni. (34) Magát a reneszánsz kastélyt – egy játékfilm-felvétel színhelye lévén – hirtelen hozták helyre. Ez a külső tatarozás itt-ott elfedte a régibb festések nyomait, azonban az út felé tekintő főhomlokzaton egy sgraffitto-volutát meghagyott. Mint említettem, templomként hasznosították.

A rózsahegyí muzeum egyik munkatársa (ott őrzik a ludrovai templomkulcsot) arról tájékoztatott, hogy szándékukban áll ezt a jelenlegi templomot övező angolkertet arborétummá fejleszteni.

Nagyselmec (Liptovská Stiavnica) Liptóban – Kisselmec (Turčianska Stiavnica) Turócbán

Alig hiszem, hogy a történeti Magyarországon lett volna olyan középkori névadás, amelynek során az egyik régibb falu más megyében lett volna, mint az a vele azonos nevű másik falu, amely belőle ktsarjadzott. Nos hát, a liptai Nagyselmecel s a turóci Kisselmecel (a mai Liptovská Stiavnica-ával s a mai Turčianska Stiavnica-ával) ez volt a helyzet!

S itt egy kis kitérést kell tennünk! Nagyselmec, Kisselmec, sőt Ludrova műemlék-anyagának, s azok eredetének kérdése megéri ezt!

Mályusz Elemér mutatott rá arra, (35) hogy "egyetlen XIV. századi adatunk sincs (a Turóc megyei) Styavnicskáról, Kisselmecről s így csupán kombináció útján vagyunk képesek eredetéről valamit mondani. A "Kisselmec" név feltételezi, hogy Nagyselmecnek is kellett lennie. Ilyen azonban Turócban nincs. De találkozunk már az Árpádkorban Liptóban Selmeccel (Sceunycha). (36) Ennek tulajdonosai 1349-ben a turóci Besztercét szerezték meg, (37) mely egész a XV. század közepéig egyenes leszármazóik birtokában volt. A birtokosok pedig 1445-ben magukat "de Felsew Sczewnycze", 1461-ben "de Magna Scewnycza", 1488-ban "de Nagh Schawnycza" nevezték, (38) Így tisztán a hely nevének fejlődése alapján állíthatjuk, hogy a turóci birtok nevét a liptóitól kapta, következésképp tehát annál későbbi redetű. Mivel az 1391. évi oklevélvizsgálatnál róla említés még nem történt, eredete a következő század elejére tehető."

Nézzük meg, mit tudunk a liptai Nagyselmec, Sceunyche kezdetéről? A liptai Sceunycha-t 1300-ban Kürtösi Madách ispánnak fia, Pál mester, Demeter mesternek, Zólyom és Pozsony megye ispánjának serviense kapta királyi adományba. (39) A birtokszerző, Pál mester (1283–1326) – mint azt a Zólyom megyei Cserény templomával kapcsolatban is látjuk – III. Endre királynak minden hadjáratában részt vett. Demeter mester oldalán küzdött Kőszegi Iván ellen a kőszegi vár ostromakor. Kőszeg alatt dárda, Sümeg alatt egy rágörgetett szikla sebesítette meg. Utána Madách fia Pál mester 1298-ban katonája volt annak a magyar lovasíjász seregnek, amelyet Demeter mester vezetett a Rajna mellé, hogy ott – Habsburgi Albert szövetségében – megtörjék Nassaui Adolf német-római császár hatalmát. Nassaui Adolf holtan maradt a csatatéren, Habsburg Albert megörökölte trónját. Madách fia Pál pedig – aki a Rajna mellett is nehéz sebeket szenvedett és jól verekedett – jutalmul a liptai prédiúmhoz tartozó Stiavnicskát, Nagyselmecet kapta. Az adománylevélben a földterület, mint erdőség szerepel. (40)

Madách fia Pál mestert még 1319-ben – éppen Stiavnicskával kapcsolatban – említik Liptóban. Ekkor több nemesi arbiter közreműködésével kibékül Kispalugyai András liptai földbirtokossal (41) (1325-ben Madách fiai Turócban több jobbágyfiut perelnek, 1326-ban pedig Madách fia Pál, rokonaival együtt Turócban, ősi birtoka, Pribóc környékén is birtokot vesz, Blatnicán. (42)

Madách fia Pálnak a liptai Stiavnicška – és az abban alkalmasint inkorporált Ludrova – első birtokosának, (a Madách, Baloghy, Polthári Soós, Zolnai, Lukaviczai Domonkos, – Lukaviczky, fiúsítás által az Osztroluczky család ősének) személye a stiavnicskai "Jánosháza" előzményének s a ludrovai templomnak építése szempontjából is kombinációba jöhet. Madách fia Pál ispán ugyanis a liptai Stiavnicška – Nagyselmec – megszerzésének évében még egy másikat, tetemes jószágot is királyi adományba kapott. A Zólyom megyei Cserény volt az. (43) Mivel pedig Cserénynek – máig álló – Szent Mihályról nevezett templomát a XIV. század első éveiben kétségtelenül Madách fia Pál mester építette, (44) a ludrovai templom építésével, mint földesurat és patrónust, okkal hozhatjuk kapcsolatba.

Stiavnicskának, Nagyselmecnek ugyanis más, saját középkori temploma nem volt. (Felmerülhet még a Madách név s a közeli Madocsán, Madáchháza nevének és a XIII–XIV. századfordulóra datált madocsáni templomnak (45) esetleges kapcsolata is. Ez azonban tárgyunk szempontjából érdektelen.)

A liptai Scevnicska, Nagyselmec további birtoklástörténetéből a következők derülnek ki. A birtokot 1300-ban donációba kapó Kürtösi Madách fia Pál mester után a Liptai regisztrum úgy mondja: 1391-ben Scewnichei János fiának, Istvánnak Péter nevű fia bemutatta Nagy Lajos királynak azt az 1380-ban kelt

oklevelét, amelyben a király Schewniche-re – az eredeti oklevelet bemutató Péter atyjának, vagyis – Schewniche-i János fiának, Istvánnak új donációt adott. (46)

Ebből előáll a Nagy- és Kisselmeci és Ludrovai Tholt család eddig ismert nemzedékeinek ez a genealogiai tabellája:

Scewnichei János
Scewnichei István

1380-ban az új adomány szerzője

Scewnichei János
1409 Bebek Detre nádor familiárisa
Scewnichei Péter

1391-ben a Iptói oklevélvizsgálaton(47)

Cserény és Ludrova templomépítése okán közlöm Madách fia Pál ivadékaiknak genealogiáját is.

Ha pedig ezt a Tholt-genealogiát a Madách fia Pál nemzedékrendi táblája mellé tesszük a Tholtoké – belecsuszik abba!

Oszlári v. Kürtösi Narad
1180–1200 körül

Oszlári v. Kürtösi Radon
comes, 1222–1250

Oszlári v. Kürtösi Madách=Zobratha
comes, 1241–1278

Oszlári v. Kürtösi Pál comes
1283–1326

Cserény (Zólyom vm) és Stávnicza
kir. adományosa, 1300-ban

Cserényi János (altas Scevnica)
1333– + 1351
Cserény (Zólyom vm)

Scevnica István
1363-ban Cserény, 1380-ban a
Iptai Stávnicza új adományosa

Scevnica Péter
1391. a Iptai Scevnica birtokosa,
a Tholt cs. őse

János
1409 nádori fa-
miliáris

A Tholtok első három őse közül kettőnek – Sceunyché-i Jánosnak és fiának, Istvánnak Nagyselmec 1380. évi új donatáriusának – neve s személye megvan Madách fia Pál ivadékai között is!

A Tholtok eddig nem vitték régebbre, "feljebb" a családfájukat, a Madách-ágazat leszármazóit viszont ezen az ágon eddig írodalmunk nem ismerte és nem ismertette tovább János fiánál Istvánnál. (Ez az István, aki utóbb, 1380-ban Nagy Lajos királytól nova donatot nyert Nagyselmecre, 1363-ban még a család Zólyom megyei jószágaival kapcsolatban szerepelt.)

Röviden: a Tholtok eddig ismert első őse, az új donáció szerzőjének atyja, Sceunyché-i János nem más, mint Kürtösi Madách fiának, Pálnak a fia (1333, +1351 előtt, (48))

A régi és az új adomány (1300 és 1380), a birtok és a személynevek azonosságát elegendő ahhoz, hogy a Tholtokat Madách ivadékai közé számítsuk.

Mekkora volt a meglepetésem, amikor a Kürtösi Madách család és a Tholt család genealogiai azonosításának utolsó próbájaként a Tholtoknak cimere után kutattam. Mint kiderült, annak a vezérmotívuma – a három zászlós kopja megegyezik – a Madáchtól származó családok közül a Baloghy, Zolnai és a Polthári Soós család címerével! A Tholt címer heraldikai elrendezése pedig egyezik a többi, e töről eredő családnak címerével is. (49)

Az elmondottak talán segítenek megfelelni arra a kérdésre: ki építtette a ludrovai templomot? És, ha ebben a kérdésben most még – szabatosabb birtoklástörténeti adatolás hiányában – nem is mondhatunk ki véglegesen bár Ludrovát 1376-ban, akkor említik először, amikor Stiavnicskának – s alkalmasint benne Ludrovának is – Madách ivadékai, vagyis a Tholtok a földesurai), az mégis feltehető, hogy a 945-ben lebontott nagyselmeci gótikus kastélynak előde, "Jánosháza" nevét Madách unokájáról, Jánosról (50) nyerte el.

Ami a Madáchok és Tholtok – Szcevnickyek, Nagy- illetve Kis-Scevniczatak – társadalmi helyzetét, azokat a kapcsolatait illeti, amely templomaiknak építői felé mutat, részben Cserénnyel, részben a turóci Stiavnicskával, Kísselmecsel kapcsolatban mondjuk el.

JEGYZETEK

(1) A cseh származású Lőrinc fia, Bogomér (Bohumil) ispán IV. Bélatól Vészveres – később Vág-Poruba liptai várföldet kapta 1263-ban. (Ez a birtok addig a király egyik jöklátóra fiának volt tulajdona.) 1267-ben Bogomér azt a liptai erdőrengeteget kapta, amely a Fehér Vág, az aranyhomokot hordozó Bocza folyó, a Vazuch patakától a Hernád forrásáig s a Felső Poprádig terjedt. Feladata az volt, hogy irtassa az erdőket, tegye e földet földművelésre alkalmassá s telepítse be emberekkel. Majláth Béla történetirónk úgy vélte: Bogomér ispán – a Szmeccsányiak, Nádásdi Baánok, Szent Ivanyak, az Ovári Pongráczok s a Pottornyaiak közös őse – Vészveresen (Vág-Porubán) váracskát is emelt s ebben Kun László is megfordult. MAJLÁTH B.: A Bogomérfiak. Turul, 8. (1890) 8–19. – Erdőirtó munkájukról: ZOLNAY L.: Vadászok a régi Magyarországon. Budapest, 1971. 152–154. MÁLYUSZ Elemér ezeket írja a Bogomérfiak eleiről (Turóc megye kialakulása. Budapest, 1923. 129–132.): "... legpregnánsabban van kifejezve a pénz- és katonai szolgálatnak, illetve szolgáltatásnak egymással felváltása a Csehországból bevándorolt, liptóme gyei Szent Ivany család őseinek, Bogomér comes rokonainak felmentésénél. IV. László egy datálatlan oklevelében Bogomér négy atyafiat felmentette a provincia adójának fizetéséről, mentek lesznek tőle, de ezen egész collectával, amelyet tőlük eddig be szoktak szedni, Bogomér comest segítsék, neki fizessék meg. Hadjárat alkalmával pedig Bogomér comessel együtt más nemeseknek szokása szerint szolgáljanak a királyi seregben. Ekkor tehát még nem voltak magyar nemesek, de már elnyerték azok előjogait. . . S csakugyan a későbbi korban is Liptó megyében találjuk a felmentettek utódait, az általuk alapított Dettrich- és Podhorányi (és a Kiszely,

ZL. megj.) családok tagjait, amint teljes nemesi jogokat élveztek. Szmracsányról: Supis. . . III. 134–135. – Liptószentiván szlovák neve: Liptovsky Ján. L. : Supis II. 234–235. – Nádasdnak, Nádasfalunak szlovák neve: Trstené. L. : Supis. . . III. 327. Bogomér comes társadalmi helyzetének említett fokozatos fejlődése annyira tanulságos, hogy . . . érdemesnek találjuk részletebben megfigyelni – írja Mályusz Elemér. – Bogomér comes csehországi származású hospes volt. (. . . progenitores originem de nobilibus regno Boemie traxerant” – mondja IV. László 1286-i oklevelében.) Neve először 1263-ban bukkan fel, midőn IV. Bélatól, örökösei számára is, a liptói uradalomhoz tartozó Wezveres nevű földnek egy sikk részét kapta adományul. (–) . . . az adományozás ugyanolyan természetű volt, mint bármely más hospesé, pl. Uzdaé. (ZL. : ez az Uzda a turóci Vendégi Dávid és Zathureczky családok őse volt.) Ettől fogva egyre több adományban részesült, 1267-ben és 1269-ben, amiért részt vett az ausztriai és csehországi hadjáratokban, lengyel-, és oroszországi követségekben, egy lakatlan nagy erdőt kapott, hogy ott, az irtáson szántóföldet létesítsen, falut alapítson. Azaz ekkor már voltak alattvalói is, akiknek kötelességeit éppen a király szabályozta. (–) 1286-ban már hat faluja volt Bogomérnak, egy közeli rokonának pedig még három, úgyhogy, amikor az uralkodó megszállott náluk, képesek voltak őt értékes ajándékokban részesíteni. S mégis csak ekkor, külön kérésükre részesültek abban a kitüntetésben, hogy a király "a nemesek és királyi szervensek testületébe" (in numerum, cetum, et collegium nobilium et regalium serviencium nostrorum) felvette őket, hogy ugyanazon nemesi kiváltságokat élvezhessék, mint az országnak a királyi zászló alatt katonáskodó igazi és első nemesei (veri et primi nobiles regni nostri sub vexillo regio militantes),” Mályusz Elemér adatait a Szent Ivany család levéltárából merítette. Ennek anyaga jelenleg az O. L. diplomatikai anyagában található.

(2) Zemerchen. . . "in quo ipse Stephanus, filius Nicolai residet, ecclesia careret lapidea. . ."

(3) A Szent Ivany cs. levéltárában (1890-ben még Lit. A. Fasc. I. jelzet alatt) őrzött, nagy építészeti-történeti értékű oklevelet szövege szerint közölte MYSKOVSKY V. : Arch. KözL. XI. /2. (1877) évf. 31-32. – Interpretációja MAJLÁTH B. : Turul 8. (1890) 8. laptól.

(4) A már idézett Supis. . . III. 327. – a magam felsorolt adatain részben tulmenően – a Mindszentekek (s nem Mária Magdolna) tiszteletére szenteltek mondja Nádasdot – Trstené-t –, s úgy mondja, régebbi alapokra 1269-ben építették.

(5) Liptó ekkoriban már bővelkedik a templomokban. 1346-ban olvasunk Mártonról a liptószentmiklósi plébánosról. Ugyanekkor Miklós a plébánosa Liptó-Szentivánnak. Jakab a liptószentiváni plébános; a liptó-szentkatalini plébánia élén István áll. Mig Boldogasszonyfalva-Liptószentmária egyházának Simon a papja. Ugyanekkor Tornallya – utóbb Pottornya – Liptószentpéternek a leányegyháza. Egyébként nem érdektelen az az egyezés sem, amelyet a pottornyai kegyuri egyház köt anyaegyházával, Liptószentpéterrel. 1346-ban Jakab, a liptó-szentmihályi egyház plébánosa, liptó megyei főesperes Liptószentmihályon datált oklevelében megemlíti, hogy Tornalyai Sándor – Telegdi Csanád esztergomi érsek (1331–46) engedelmével kápolnát építtetett (. . . quam capellam ex licentia et permissione venerabilis in Christo patris domini Chanadiní dei et apostolica sedis gracia archiepiscopi Strigoniensis Magister Alexander in Thornalia constrexit. . .) [– MAJLÁTH B. : Az Ovári Pongrácz s a Pottornyai család, Turul, 8. (1890) 99., 201.]

(6) HÖFER J. –RAHNER K. : Lexikon für Theologie und Kirche. VIII. (Freiburg, 1963) 191. lap. – v. ö. POR A. : Boleszló herceg esztergomi érsek 1321–1328. Az Esztergom vidéki Régészeti és Történeti Társulat harmadik évkönyve, Esztergom 1900. 3. Zólyomban – például – 1354-ben Miklós esztergomi érsek arra szólítja fel Radványi Dénest – a Radványszkyak elődét – a jogtalanul behajtott összegeket fizesse vissza az érseki decimátornak. Az érsek ugyanis három márkában állapította meg a zólyom-radványi tized után a kegyurat illető összeget, Radványi viszont tizenhat márká ezüst értékű összeget vett fel. MTA. Kézirattár, Főglein Antal hagyatéka (Regeszták a Radvánzky csaláú levéltárából).

(7) Részletei: Anj. II. 12.

(8). P. A. : Boleszló herceg, esztergomi érsek (1321–1328). Az Esztergom vidéki Régészeti és Történeti Társulat 3. évkönyve. E. 1900. 32. laptól.

(9) Szentivánról 1877-ben MYSKOVŠKY Viktor rajzolt szemléletes képet. (Arch. Közl. XI/2. (1877) és Arch. Ért. (1893) évf.) Myskovszky említi, hogy a Szent Ivanyak sirköveivel jelzett kriptákban szokatlan épségben maradtak meg a tetemek, hogy a templom tövében fakadó kenes forrás gőzétől lehullanak a felettük repedő madarak. Kiemeli a templom szép gótikus keresztelőkútját. – Mai állapotáról – Liptovsky Ján – lásd: Supis... II. kötet, 235. – A faluban, amely virágzó birtokossági központ volt, ma is tizenkét nemesi kastélyt és kuriát tart nyilván a szlovák műemlékvédelem. A Iegré-gébbi szentiványi kastélyről képes tájékoztatást írt 1967-ben BALASSA Géza. (Spravodaj... 10. (1967) 75–77.

(10) Arch. Közl. XI./2. (1877) 31–32.

(11) Wenzel. XI. 16.

(12) KOLLÁNYI F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900, 26–27. – Megint más forrás szerint (Arch. Közl. XI/2. (1877) 32.: Joannes Canonicus Strigoniensis, filius Comitis Bogomerii de Lyptovia edificavit ex rudibus ecclesiam de Nadasd... Kollányi szedete 1319–21-ből említi egy János nevű esztergomi olvasókanonokot (35. lap), vele egyidőben szerepel Bogomér mester, esztergomi kanonok is.

(13) Tört. Tár. 1904. évf. 211. – M. Tört. Tár. IV. 25.

(14) 1286-tól Laurentius szepesi kanonok, a szepesszombati Szent György egyházának plébános. 1323-ban Bogomerius szepesi kanonok. Hronszky, Jos.: Initia... status Capituli de Monte Scepusio. Szepesváralja, 1909. 309.

(15) "... régi ajtajával, zárral és kultssal maradván. mint emlék a régi templom..." – írják 1830 körül.

(16) A régebbi felvételeket közli: RADOCSAY D.: A középkori magyarországi táblaképek. 128, 129, 177, 451–452, 453 etc. – Supis, III. 134–35. – Spravodaj... 8. (1965) 46. lap. 154. sz.

(17) Rómer említi, RADOCSAY: i. m. 223. – Szmracsányon kívül külső Szent Kristóf ábrázolással még Ludrován és Sosovce templomán találkozunk. Balassa Géza ezeken kívül még egy, eddig publikálatlan turóci Szent Kristófot is említi. (Levélbeli közlése, 1973. aug. 20.) Zólyomban ugyanilyen Szent Kristóffal találkozunk a felsőmicsinyei gótikus templom külső falán.

(18) Spravodaj... 8. (1965) 46. lap: 153–157. sz. – 11. (1969) 68–70. – A kezében kelyhet tartó Szent János alakja egy percig megűtött: archaizáló, népies alakjának vajon nincs-e köze a XV. századi huszita mozgalmakhoz? – Az egyik szárnyas oltár Trónoló Madonna, Szent Borbála, Szent Katalin alakjának restaurálását G. Englisová restaurátor művésznő állította helyre. – Restauratorská Tvorba 1945–1970. Bratislava, 1970, Vö. a kőszegi Köpenyes Mária 1400 körül. Radocsay, Falképek, CIII. – Még inkább a gerényi Köpenyes Madonna, Radocsay LXXV.

(19) GERGELYI, O. – WURM, K.: Pamiatkové organy stredného Slovenska. Spravodaj... 14. (1973) 30. lap – A szmracsányi orgona képe, az orgonakarzat későreneszánsz figurális festményeivel s a florisztikus mintázatu mennyezet részletével: ugyanitt a 37. lapon. Az orgona felirata: Hoc opus construxit Martinus Podkoniczky Organipedus Neosoliensis Anno Domini 1750. die 6. Apr. – A szmracsányi templom mai állapotát BALASSA Géza ismertette a Spravodaj... 1969. évi, 11. évfolyamában. Eszerint a templombelsőt 1952–56-ban restaurálták. A restaurálási munkálatokat a liptószentmiklósi Stalmach Miklós irányította. A freskók közül felfedezte és restaurálta az alábbiakat: Palástos Madonna, Öt szent, Szt János, Szt Miklós, Krisztus (a diadalív bal oldalán), Madonna a kis Jézussal, angyallal (a hajóban). Balassa jegyzi fel: a hajó XVI. sz. mennyezetének 9 fadestekájából 9 elveszett, pótolták. Felhívja a figyelmet a XIV. századi keresztelődencére s az ajtó gótikus vasalásaira.

(20) Nevezettek 1323-ban a Liptó megyei Csorbát kapják Donch mestertől. ZOLNAY L.: Donch mester. Turul, 51. (1937) 34.

(21) Magyar Tört. Tár. IV. 27. – MAJLÁTH: i. m. 108. – Szentmiklósi Pongráczokról: Századok, 1876. 90.

(22) Myskovszky 1877-ben maga bontotta ki az első – tornyot ábrázoló – falfestés-töredéket a mészalól, Erről: Arch. Közl. XI. 2. (1877) 26–28. – Mai állapotáról: Supis. . . II. 238. – RADOCSAY D.: Táblaképek, 28, 100–101. etc. és LX. tábla. – Falfestéseink régi irodalmát I. RADOCSAY: Falképek, 163. A szentmiklósi templom bejáratánál álló egyemeletes gótikus házról úgy vélik: Szentmiklósi Pongrácz háza volt az. Az illetékes Műemlékhatóság restaurálását terve vette.

(23) MAJLÁTH: i. m. . Turul. . . (1889) 99.

(24) Supis. . . II. 493. nem tesz említést Potturňa – Podturen – templomáról.

(25) Itt említem meg, hogy a Tornalja (Podturné) helység nevét adó – XIV. századi építésű kőtoronynak maradványait a közelmúltban Balassa Géza fedezte fel. (B. G. szives közlése) – Szentpéter templomát romként Myskovszky említi, 1877-ben. (Arch. Közl. XI/2, (1877) 12. – A Serefel-féle birtoklást 1288-ból említi a Supis. . . II. 241. . de a templomról már nem emlékezik meg. – A Tornaljaiakról, mint a Szent Péter egyház építőiről és patrónusairól I. MAJLÁTH: i. m. id. h. 200–203.

(26) MAJLÁTH most idézett munkájában.

(27) MYSKOVSZKY (Arch. Közl. XI./2, (1877) 10.) e ludrovai Mindszentek templomát románkori -nak vélte.

(28) BALASSA Géza közlése a Spravodaj. . . 9. (1966) 30.

(29) RADOCSAY D.: A középkori Magyarország falképei, 243. – A templomról: Spravodaj. . . 3. (1963) 12. kép – A helynevekkel kapcsolatos az a konfúzió, hogy Ludrova templomának falképeit – Kisselmec–Stiavníčka – alatt említi Radocsay. (Kisselmec – Turócbán van!) Mivel Kisselmecnek temploma nincs, a Radocsay által Hofmantól (Prága, 1930) idézett adatok – eszerint Kisselmec fal-festményei XIV. századiak – látnivalóan Ludrovára vonatkoznak. HOFMAN, J: Staré umení na Slovensku, Praha, 1930, 43.) Hofman a XIV. századra datálja a ludrovai falképeket. – Radocsay ugyane művének 243. lapján "Kutti, feltehetően azonos Ludrova, Mindszent, Szentkut név alatt szereplő templomokkal. Liptó m." alatt – a Könyökivel (1871) kezdődő s Kampisnak a Régi magyar művészetről írt cikkével végződő megállapításait ismertetve – leírja Ludrovát. Utolsó információja eszerint 1939-ből való.

(30) Spravodaj, 3. (1963). 13.

(31) ZOLNAY L.: Donch mester. Turul, 51. (1937) 33. – A rózsahegy muzeum őriz Stefan Hyros "Opis starobylych chrámov Liptova" címen egy kéziratot. Eszerint a templom táján egy falu állt, amelyet a Mindszent család birtokolt. (Ily nevű család Liptó megyében ismeretlen! Z. L.) A templom e szerző szerint utóbb a templáriusoké lett, akiknek a Minch hegyen, Rózsahegy felett manzériájuk volt. Egy Herberstein is e templomban nyugszik. A falut a XIV. században Donch Zólyomi ispán foglalta el. Told Kristófa hivatkozik a szerző, aki szerint Ludrova temploma már a XI. században állt. – A Hyros féle adatok zömét nem érzem meggyőzőnek. (Balassa Géza és Zolnay László véleménye). A lovagrendi birtoklásnak semmi nyoma.

(32) Arch. Közlemények, 11./2, (1877) 44–47.

(33) Supis. . . II, (1968) 230. – A XVII. századi, későreneszánsz, négy saroktornyos Rakovszky kastélyról Spravodaj I, (1962) 9. (Képe is.)

(34) A Rakovszky család utolsó itt élő tagja ma a helyi Tsz dolgozója. Az ő birtokában sem családjának muzeális gyűjteményéből, sem levéltárából nem maradt meg semmi. Fegyvertáruk Rózsahegy muzeumba került.

- (35) M. E. : Turóc megye kialakulása. Budapest, 1923. 68.
- (36) Wenzel, X. k. 374. (Mályusz jegyzete)
- (37) Turóci regisztrum, 206. lap. 23 § (M. E. jegyzete)
- (38) Valamennyi oklevél Báthori István országbíró 1490-i átiratában. Eredetije a Nemzeti Múzeum Levéltárában, Törzsanyag. (M. E. jegyzete.)
- (39) Eredetije O. L. Beniczky cs. Levéltára. – Wenzel, X. 3741
- (40) "... quendam terram nostram regalem, silvosam, que nunquam populosa hactenus fuisse dinoscitur, a terra nostra Sceunycha nominata excipiendo, quam quidam terram fluvius Zalathna nominata per medium distinguit, ut dicitur, ad predium nostrum de Lyphov pertinentem, eidem Comiti Paulo et suis heredibus dedimus. Datum Bude in Vigilia Pentecostes." (1300) L. Fejér C. D. VI. 2. 295, is!
- (41) Mályusz, 165. – Századok. 1909. évf. 890. – Turul 1891. évf. 18–19.
- (42) ZOLNAY L. : A Madáchok ősei és a Kürtösiek. Turul, 50. (1936) 29. MÁLYUSZ: i. m. 173. (O. L. Beniczky család U. Pribóc. C. T. 1 régi jelzet)
- (43) Fejér C. D. VI. 2. 260. – ZOLNAY L. : i. m. 27.
- (44) IPOLYI Arnoldus: Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii, 1876. 99–101. SLÁVIK, J. : Dejiny... 378. – ZOLNAY L. : id. m. Turul, 50. (1936) 29. – Spravodaj, 10. (1967) 27–35. (A cserényi templom jelenlegi helyreállítása, freskói), Zuza BARTOŠOVÁ tanulmánya.
- (45) Az egykori Madáchföldét, Madócsányt Teplával együtt tárgyalja Supis... II. (1968). 230–231.
- (46) Tört. Tár., 1902. (Uj folyam II.) 49. lap. 65. §.
- (47) NAGY I. : Magyarország családai, XI. 171.
- (48) János még azon a genealogián is szerepel, amelyet 1936-ban a Turulban, (50. évf. 28. lap) a Madách családdal kapcsolatban közöltem. János árvái 1351-ben részesei Cserény felosztásának (O. L. Beniczky család levéltára). János fia – a Liptóban 1380-ban "nova donatio"-t szerző István 1363-ban – ugyancsak a Beniczky lt. 1363. évi egyik oklevele szerint, testvéreivel s rokonaival együtt a Zólyom megyei öröklött Lukavica birtokon is részes.
- (49) A Polthári Soós (s az onnan a Garamszegi Géczyek által átvett) három kopjás cimerről, a Zolnay cs. három kopjás cimerről, a Baloghyak, Mikefalvaiak, Baloghyak, Osztróluczyak – egymáséval rokon – cimereiről: Turul 50. (1936) 29. – és ZOLNAY L. : Vadászatok a régi Magyarországon. Budapest, 1971. 113–114. (Hadi és vadászczimerek a régi Zólyomban) – A Kis- és Nagyselmeci Ludrovai Thoit család cimere: NAGY I. : i. m. XI. 171. és Csergheő de Nagy-Tatskánd, Géza von: Wappenbuch des Adels von Ungarn. IV. (Nürnberg, 1891–92). 462. tábla és 666. lap.
- (50) Meg kell említenem, hogy (Kürtösi Madách fia I. Pál comesnak unokáját) János fiát (1333- +1351 előtt) Istvánt – akit 1363-ban még Zólyom vármegyei birtokaival kapcsolatban említenek és aki 1380-ban új adományt szerzett a liptai Scewniczára, – még 1409-ben is említik. Az ő fia Liptó megyei Sewnyche-i István fia János a XV. sz. első évtizedében Bebek Detre nádor familiárisa volt. : Zsigmond-kori oklt. II/2. 1958. 6721. sz.

Függelék

A LUDROVAI TEMPLOM ÉS FRESKÓI

Aki végigjárja a mai Közép Szlovákia gótikus kistemplomait, elcsodálkozik a gömöri templomok freskóin, a Tátra alji Szmrecsény, a zólyomi Cserény, Pónik, Szászfalva megannyi tündöklő, színes ékszerdobozán. Ezeknek telifreskált falai boldog gyermekkorunknak kisdéd betlehemeire emlékeztetnek. A magyarországi művészet multjának buvára lenyűgözve szemléli mindezt, a megmaradásnak – Hunniánkban oly ritka – csodáját. Mégis, művészetünk történetének az a zarándoka, akit a jósors elvet a Vág parti, Tátrák közötti Ludrova gótikus templomába, annak belseje láttán szinte visszahőköl, mint a megígézt.

Mert az idő és a mostoha sors, a temérdek honi seregjárás Szlovákiával, a hajdani Felső-Magyarországgal irgalmasabb volt, mint a középtájjal. Odafenn tucatjával állnak – gótikus freskóikat őrző – hajdani templomok. Ám Ludrovának varázslatos festői világa mégis mintha egyedülállna. Nemcsak a biblia pauperum beszélő képsorainak gazdagsága teszi ezt. Hanem döntően az a páratlanul magas művészi minőség, a művészi megfogalmazásnak érzékeny, lágy, virtuózitása. A templomfalakat beborító – keményen konturozott – képsorok Jézus életét, a keresztényi mitológiának szinte egészét megjelenítik. A szentély boltozati záróköve – az Ur orcája – a mennyezet mennyei hierarchiájának misztikus középpontja. Ez az ábrázolás emlékeztet a pozsonyi – Szent László király fejét megjelenítő – zárókőre. Ez, mint analógia, Ludrova XIV. századvégi datálását erősíti meg. (Mind a pozsonyi Szent László fő képének közlését, mindpedig Ludrova első megismertetését ezuton is prof. Balassa Gézának /Banská Bystrica/ köszönöm meg.)

A szentélymennyezet keleti boltsüvegét a kezét áldásra emelő Atyaisten uralja. Lábához az egyik evangélista állatjelképe, Lukács bikája szeliden simul. Az Ur alakját laza, elegáns felsorakozásban kétoldalt Szűz Mária és Szent József alakja udvarolja, a sarkokban a sir és az ujjászületés, a feltámadás miniatűrízált jelzése. Ha ebből a centrális képi élményből indulunk el, akár egy gombolyag végső szálát fognánk: az ábrázolatok rendszerének, ennek a nagy, égi feltételezésrendszernek kulcsa van kezünkben. (Igy a tér – a négy boltsüveg osztásának – geometriáját követi a teológiai kvadrilateralitás.) A szentély másik három boltszakaszán a legfelső háromszögek holtterét – összesen négy boltsüveg lévén, de evangélista is négy –, a három másik evangélistának jelképe, angyal, oroszlán, sas alakja tölti ki. Az Atyaistennek hódoló Mária fehér, földet söprő uszályos ruhája felett fehér palástot visel: könnyed mozdulattal karcsu, légi S vonalba hajlítja derekát. A bokáig érő, lila ujjas inget viselő József kék köpenyéből vonja elő s kulcsolja imára kezét.

És ez a virtuóz, sodró erejű lendület szinte felsőfokra emelkedik a szentélyboltzat déli boltsüvegének jelenetén. Tán az egész ludrovi ciklusnak legszebb képe ez! Itt a liliomos jogaru és liliomos koronájú, ülőalakban ábrázolt Ur – egy szétomló, kékes-vörös drapéria-zuhatag közepette – valamilyen lovagi nonszalanszal koronázza Máriát "Mennyei királyné Asszonyává". Mária imára kulcsolja – kékbélésű és kékgalléros fehér palástja alól kibukkanó – gracilis kezét. Mind az Urnak, mind Máriának szelid, finom arca a lovagvilág szépség-esszményét revelálja.

A divináció nagyjelenetét gyönyörű, színes – arany, vereslila, fehér és zöld – szárnyu angyalok repkedik körül. Egyikük hegedül, másikuk lantját pengeti. A másik kettő himnikus énekszóval köszönti az Urat s a koronás Máriát.

Ehelyütt nincs alkalmunk arra, hogy felsoroljuk a – közel száz – képmezőbe foglalt grand mystère megannyi jelenetét. A ludrovai ciklusok elkisérik Jézust Betlehembéli születésétől s a mágusok hódolatától fogva Jeruzsálembe való bevonulásáig. Megjelennek a – nem egyszer kételkedő – tanítványok. Látjuk, amint Péter megtagadja az Urat. Tamás pedig Jézus sebeibe dugja ujját. Ám látjuk Judást is, csüngen az akasztófán. Megjelenik Jézus Pilátus előtt... S teljes a Passió s az Apoteózis: légionisták hurcolják el Jézust, megköpdösik, kinhalált szenved a keresztfán. Majd a Mennybemenetel s a Feltámadás: az örök-lét s az erkölcs végső dtadalának nagy elhitése.

Ám Ludrovának – a nagyselmeci mesternek – nem a témái a megdöbentőek. Azok univerzálisak: ki így, ki úgy jelenítette meg azokat, tehetsége – vagy annak hiánya – szerint. Ludrovának színei és formái a döntőek. Mert ezek – úgy érzem – régi-magyar anyagunkban szingulárisak, egyediek, egyéniek. A sok vörössel, zölddel, fehérrel, kékkel, kevesebb okerral, barnával, lilával, sárgával dolgozó művész – az összhatás tündökletessége mellett – paszteles, lágy hangulatot kelt. Erre is törekedett. Szerkesztésének dialektikája, a színek fellágyítása és a konturoknak grafikus megkeményítése majdnem szoborszerűen plasztikussá teszi a mestrien kezelt drapériákat, a misztérium koreográfiájának eleven, mozgó alakjait. A nagyfoku rajzosság, a nem egyszer kontrapoztos kompozíciók teljes térkitöltése, a szerkesztés nagyszerű és kérlelhetetlen proporciója, fontos dolgoknak centrumba helyezése, mellékeseknek a szó szoros értelmében vett sutbavetése monumentális murális mester remekét őrizte meg késő századokra. (Mikulás Štalmach restaurátor-művésznek a második világháború után végzett nagy munkája minden tisztelettel megérdemel.)

Körültekintve a Ludrovát övező felföldi sík mezőn, önként merül fel a kérdés, ki alkotta, ki patronálta ezeket a mesterműveket? És mikor? Erre a kérdésre pár – rejtettebb – festői elszólás, pár viselettörténeti adat s néhány oklevél is megfelel.

A donátor a Mennybemenetel feletti jelenet, az Ostorozás képén, szerény mellékalakként került fel a falra. Harisnyanadrágot, sarut, térdigérő fegyverkabátot viselő lovak, csipőre eresztett, kazettás fegyverövvel. Kezét – az Ur védelmében – úgy emeli fel ez a térdelő, "apródhajat" viselő lovak, hogy mutató és kisujját kinyújtja (a többit ökölbe szorítja): a bajhárítás ősi kézjele ez! Donátorlovagunk a Jézust ostorozó pribékeket kívánja távoltartani ezzel a kézmozdulattal.

Ám a donátor – a lovak – felbukkan a Keresztre feszítés kegyetlen drámaiságu képén is. (Itt Jézus teste a fájdalomtól S vonalban vonaglik meg. A latrok pedig T-alaku bitófáiknak keresztrudja mögé kötözött karjaikkal – fába szorult férgék módjára – vergődnek veszőhelyükön.)

Ezen a mozgalmas tömegjeleneten, a keresztfá képi jobboldalán pompás gyaloglovagot látunk: fejét karimás, oldalra csapódó capucciós kalap fedí. Az Urra mutató jobbja feszes ruhaujjból buvik elő. Köpenyét boglár fogja össze. Köpenye alatt mellvasát látjuk: feszes dereka alatt diszöv. Zekéje csupán felsőcombjáig ér, lábán térd- és lábszár-vas. (Hasonlóképpen kiesik az ikonográfiai kánonból a keresztfá tövénél imádkozó világi alak is, itt is a patrónusra gyanakodhatunk.) A viselettörténetileg jól megfogható alakok sorába tartozik két – aureolával ékes – nagy, nemezkalapos alak. Egyiknek – aki alkalmasint egy szent püspök – nagy karimájú kalapja lehajtott. A mögötte lépő, szelidarcu szakállas férfi-szent viszont éppen

olyan délcegen felhajtott szélű nemezkalapot visel, mint a multszázadi parádés-kocsisok. És, mint a '74-ben talált budai szoboranyag – 61. számjelzésű – XIV. századvégi férfialakja. (Castor-kalapnak nevezték ezt a viseletet s – látjuk –, 1360 és 1390 között már Hunniában is ismeretes volt).

Divattörténeti értékiek a Királyok imádását meglevenítő jelenetnek ruházatai is. Az ajándékokat – az ékszerdobozt, mirhás szarvkupát és egyéb kincseket – hozók egyike az ölében a Gyermekeket tartó istenanya előtt térdel. Mig két társa – enged a bolthajtás görbületének és – enyhe meghajlással zárja a képteret. Térdig érő köntös, derékszij, harisnyanadrág, saru az egyetlen teljes alakban láttatott mágus kosztümje.

Az Ostoroztatás és a Katonák elvezetik Jézust jelenetén fegyvertörténeti érdekesség az egyik szakállas légionista fején ülő – capucctószerű – kalpag, a térd alá lógó fegyverkabát, a kazettás csipőöv. Hasonló hadiöltözékben jelennek meg az Ostoroztatás gyalogos pribékjei is. Ők is térdig érő – derék alatt szoknyásan bővülő – sima fegyverkabátot viselnek, feszes harisnyanadrággal, saruval. Egyiken csipőn viselt fegyveröv, kazettás disszel. A Keresztvitel jelenetén légionistákat látunk: fejükön, arra rástimuló, a fület is takaró sisak, sodronying. Ugyanitt az egyik lovas – felsőcombjánál végződő – harisnyanadrágban, kecsegeorru saruban, térd alá érő köpenyben. (Kecsegeorru csőrös saruba bujtatja Jézus lábát is a piktora Katonák elvezetik Jézust jelenetén.) A másik lovason vastag fegyveröv. A Pilátus elé vezetett Jézus már meztláb van. Harisnyanadrágos, térdig érő fegyverkabátos legionisták egyike szegletes – a síkrajzban trapéz-alaku – buzogányát emeli rá. A másik katona egyenes, sima keresztvasu kétélű pallosát hüvelyéből kirántani készül. Ezen (s a tőle jobbra eső kép egyik legionistáján) ugyanolyan, válláig érő "bőrnyak", mint a Képes Krónika egyes alakjain, s koponyára simuló kis bőr- vagy vas-sisak. Kardot, illetve kétélű, egyenes pallost tart kezében a diadaliv belső oldalán megjelenített Szent Borbála is.

A Feltámadásnak sirjából kilépő Jézust álmos katonák ülnek körül. Az előtér két alakja gyalogos pajzsán ül. Ezek a katonák is sisakot és lecsüngő sodronyint get viselnek. Pajzsaik a Képes Krónika – az 1360–70-es évek – korának jellegzetes védőfegyverei: felső peremüknek legömbölyített nyílása a kopja biztonságos kidőfését biztosítja. (Ezek a tárcsapajzsok – Kalmár János fegyvertörténészünk műve – Régi magyar fegyverek, Budapest, 1971. 309. lap – szerint a XIV. század közepe táján jelentek meg.)

Míndezek a divat- és fegyverviselet-történeti sajátosságok (de más sajátosságoknak, például a teljes vértzetnek a hiánya is) a ludrovi freskókat a XIV. század 70–90-es évtizedeire datálják. (Az 1390-es évtizednél régebbre is visszamerészkednék, ha itt-ott a kecsegeorru saruk meg nem jelennének!) A több falon is megjelenő konsekrációs kereszték stílárts mondanivalója kevés: ezeket több ízben átfestették. A nagy freskóciklus egyik figurájával – egy sárkányt kezében tartó koronás-glóriás nőalakkal – az egyik konsekrációs keresztet át is festették. Ez a vélekedésem egyezik Könyöki Józsefnek (1871) és Römer Flórisnak (1874) több, mint száz esztendő előtti datálásával.

Azóta Ludrovával kutatásunk érdemben annyira nem foglalkozott, hogy például Radocsay Dénesnek a magyarországi középkori falfestményekről összeállított korpusza csupán függelékében (ott is hibás, Kutti név alatt) – az autopszlia minden ismérve nélkül – közli bibliográfiáját.

Említettem, hogy valamelyes okleveles emlékekanyagunk is van. Ehhez csak annyit: maga a templom az Alacsony Tátra lábánál, a Vág közelében, Rózsahegytől keletre 6 km-re, körfalával övezetten teljesen magánosan áll. Falu

sem most, sem rég nem tartozott hozzá. A legközelebbi régi, szomszédos település – amelyből Ludrova kisarjadt – Liptovská Stiavnica, magyarul Nagyselmec, középkori okleveleinkben Steunica vagy Stiavnicka volt. Liptó megye történetében a XIV. század végéig Ludrova (Rudlova) nevét hiába keressük. (Nem említi e nevet a híres, 1397-ből való Liptai regesztrum sem.) (Szlovák összefoglalása: Suptis Pamiatok na Slovensku, II. Pozsony, 1968. 262. Eszerint Ludrovát 1376-ban említik először. A mű megemlíti Ján Hanula freskó-restaurátor nevét is, Stalmaché mellett.) Így látnivaló: a XIV. századi Ludrova még beletartozott abba a liptai Stiavnica (Sceunycha) nevű nagyobb, eredetileg erdőbirtokba, amelyről 1300-ban olvastunk először.

A liptai distriktusban fekvő Sceunycha erdőbirtokot ekkor III. Endre király – a Kürtösi Radon comes, királyi prisztaldustól eredő – Kürtösi Madách fiának, Pál mesternek adta. Pál mester (1283–1326) vagy fiai építhették hát a sceunychai – ludrovai – templomot. Csakugy, mint ahogy Pál mester az építője annak a zólyomi–cserényi templomnak is, amelynek faluját ugyanebben az 1300. esztendőben kapta királyi adományba. A két falu – a liptai Sceunycha és a zólyomi Cserény – szerzője jó katona volt. Egyéb érdemei közt – Pauler Gyula szerint – alvezére annak a magyar lovasíjász seregnek, amely 1298-ban a Rajna mellett, Albrecht osztrák herceg segélyhadaként segített szétverni Nassau Adolf császár seregét.

Madách Pál fiai közül Lökös ispán az 1330–70 közötti időszakban Nagy Lajos királynak belső udvari embere – aule miles-e – volt, fiai apródok. Mivel pedig a személynevek egyeznek, úgy látszik éppen Nagy Lajostól szereztek új adományt Ludrovára azok a Madách-fiak, akik a köznemesi rendű Nagyselmeci és Ludrovai Tholt családnak, s a bárók közé emelkedő Kisselmeci családnak ősei lettek.

Jobb hipotézis helyett tehát egyelőre e vonalon – az aule miles környékén – keresném a ludrovai freskók donátorát s így a ludrovai művet a – nagyrészből megsemmisült – Anjou-kori, XIV. század végi, udvari művészethez csatolnám. Mindazonáltal nyitva kell tartanunk egy Zsigmond-kori datálás lehetőségét is, keresvén keresve freskóink közel-távolabbi rokonságát.

A mécenás személye vonatkozásában felmerülhet Sewnychai István fia János is, a XV. század első évtizedében Bebek Detre nádor familiárisa. (L. cikkünk 50. jegyzetét).

*

Ludrovával s annak egykori birtokosaival kapcsolatban ehelyütt még egy – tovább kutatást érdemlő – kérdésre kívánok rámutatni.

A Stinviczai (Tholt) család XV. századi birtokviszonyainak ugyanis egy igen jelentős építészettörténeti mellékága is van.

A család – mint Mályusz is rámutatott – a XIV. század végén Liptóból Turócba is átszármazott és ott Nagyselmecet alapítva hamarosan a nagybirtokosok köze között felmagát. Tagjai – részben a Neczpáli családdal való házasság révén – rokonságba kerültek Szentmiklósi Pongráccal, a Korbáviai grófokkal, a Szlopnaiakkal, Sukiakkal, Bajmóczy Noffryakkal. Sőt – a Horogszegi Szilágyi család révén – a Hunyadiakkal is.

Turóci birtokaiknak centruma Nagyselmec – Turcianska Stiavnická – volt.

Az újkorbán hatalmas angol kerttel, tavakkal övezett reneszánsz kastély a második világháborúig (a XVI. század óta), a szomszédos szklabinai várral együtt a Révay családnak tulajdona volt. A kastély-komplexus a háború során, s az után, igen súlyosan megrongálódott. Évtizedes romladozása után végre a pozsonyi Komensky egyetem vette birtokába s helyreállítását 1972-ben megkezdték. Ennek során a kastélynak mind több és több középkori épületeleme bontakozik ki. Így az válik valószínűvé: a Révayak kastélya a XVI. századdal kihalt Nagyselmeciek gotikus kastélyára épült rá.